

Příspěvek k ohlasu francouzských demokratických názorů v české právníkové literatuře a publicistice druhé poloviny 18. století

Josef Hanzal

V roce 1748 se na pařížském knihkupeckém trhu objevila kniha nazvaná *De l'esprit des lois* (O duchu zákonů). Jejím autorem byl bývalý urozený soudce a učený osvícenec Charles de Secondat Montesquieu. Jeho obsáhlé filosofické a právníkové dílo vzbudilo hned neobyčejný zájem; v půldruhém roce vyšlo ve více než dvaceti vydáních a velmi rychle se rozšířilo po celé vzdělané Evropě. Předmětem autorova pronikavého rozboru byly nejen právní instituce a jejich vývoj v jednotlivých zemích, ale i nová teorie o rozdělení státní moci a nové pojetí úkolů vlády a práv občanů.

Montesquieu vyvracel názor, že zákony jsou něco libovolného a dokazoval, že jsou výsledkem působení objektivních podmínek vnějších (území, klima aj.) i vnitřních (obchod, populace, mravy aj.). Ve výkladu o působení zákonů se Montesquieu staví na stanovisko liberalismu, při čemž upravuje pojetí anglického konstitucionalismu o trojím rozdělení moci — zákonodárné, soudní a výkonné, které musí být navzájem nezávislé.

O čtrnáct let později vydal ženevský rodák Jean Jacques Rousseau spis *Contrat social* (Společenská smlouva), který ovlivnil další právní vývoj ve Francii i v ostatních zemích. Rousseau zapůsobil především revolučním pojetím občanských práv; považuje každého člověka od přírody za svobodného tvora, jemuž má společnost zajišťovat stejná, rovná a přirozená práva. V autorově pojetí je stát organismem, který má mravní cíle a obecnou vůli, která směřuje k vytvoření obecného blaha. Stát vzniká smlouvou, která však nesmí být na úkor původní svobody lidu. Stát a vláda jsou spravedlivé instituce, pečují-li o zachování dvou základních demokratických zásad: obecné vůle a rovnosti občanů.¹

Spisy Montesquieuovy a Rousseauovy spolu s filosofickými díly Voltairovými pronikly v druhé polovině 18. století i k nám a ovlivnily vědění a myšlení ně-

¹ Srov. J. Tvrďý, *Průvodce dějinami evropské filosofie*, Brno 1947, s. 285. Nová literatura, zabývající se západoevropským vývojem, sleduje prosazování myšlenek demokracie a nazývá konec 18. stol. oprávněně dobou demokratické revoluce; nejlepší syntézu podal R. R. Palmer, *The Age of the Democratic Revolution. A political history of Europe and America, 1760—1800*, Princeton 1959, zvl. str. 3—24.

kterých našich osvícenců. Shrnout dosavadní naše vědomosti a upozornit na některé nové skutečnosti v této oblasti je úkolem následujících řádek.

•

České právníctví na sklonku feudalismu spolu s politickou literaturou v širším rozsahu poskytuje nesporně zajímavé doklady a svědectví o vzniku a šíření nových právních zásad a nového myšlení, které se počíná odcizovat soudobému feudálnímu zřízení.² Jak ukázal naposledy hlavně J. Klabouch, rejstřík právních myšlenek osvícenských juristů byl neobyčejně široký — od tradičních feudálních norem a představ, které převažovaly, až po zárodky moderních právních názorů.

V zemích habsburské monarchie můžeme v druhé polovině 18. století pozorovat vcelku rozhodující postavení a úlohu přirozenoprávního směru, který dosahoval v pracích některých prvořadých právních osobností určitého vrcholu, k němuž feudální právníctví u nás dospělo.³ Přestože tomuto vývoji byla v historickoprávní i historické literatuře věnována značná pozornost, není toto důležité přechodné období plně objasněno.

Zejména pronikání cizích myšlenek z kulturně i společensky pokročilejších zemí západní Evropy a jejich vliv na naše poměry nebyly dosud všestranně a kriticky prozkoumány. Předmětem aktivního zájmu politiků, publicistů i historiků se již od konce 18. století stala Francie, kde byly v průběhu 18. stol. teoreticky formulovány liberálně demokratické právní zásady, které se staly myšlenkově politickým zdrojem francouzské buržoazní revoluce 1789. Opravdové a plné uskutečnění zásad svobody a demokracie, s nimiž většina národa do revoluce šla, bylo ovšem mnohem obtížnější a spornější, než se velkým teoretikům zdálo.

Nejvýznamnějším a nejvlivnějším právním myslitelem předrevoluční Francie byl bezesporu Montesquieu, jehož dílo *O duchu zákonů* se stalo základem všech teoretických úvah i praktických opatření v oboru státní, veřejné i soudní moci a jehož myšlenky hluboce ovlivnily všechny liberálně demokratické ústavy kapitalistické éry.

Montesquieuovo dílo zasáhlo i do vývoje českého právníctví, a bylo proto po zásluze oceňováno jako významný projev tvořivého lidského ducha a snahy o zdokonalení společenských systémů a institucí — naposledy v roce 1955 při mezinárodních oslavách pořádaných u příležitosti 200 let od Montesquieuova

² V. Vaněček, *Dějiny státu a práva v Československu*, Praha 1964, s. 243—248; J. Klabouch, *Osvícenské právní nauky*, Praha 1958.

³ Zvláště vídeňský profesor Josef von Sonnenfels a jeho škola.

úmrtí.⁴ Nikdy se však nestal předmětem badatelského zájmu konkrétní vliv Montesquieuův na právníckou literaturu a politické myšlení v českých zemích v druhé polovině 18. století.

Sledujeme-li právníckou literaturu oné doby, máme první dojem, že francouzská literatura, která začala být obecně přístupnou až v době, kdy ideologie rakouského osvícenství byla již prakticky hotova, nedosáhla u nás nikdy většího vlivu a významu.⁵ Tento závěr je jistě správný pokud jde o oficiální juristickou literaturu, která vznikala hlavně na právníckých fakultách z potřeb a intencí státních a zemských úřadů a institucí. Poněkud v jiném světle se jeví ovšem tento problém při studiu obecně filosofické a pedagogické literatury a zejména v soudobé publicistice.

Je do jisté míry příznačné, že dílo Charlese de Montesquieu se stalo předmětem sporu již při jednání ve vídeňské cenzurní komisi, kde mělo vyzkoušet poměr sil mezi starou jezuitskou ideologií a novým osvícenským proudem.⁶ Slavný spis *O duchu zákonů* byl v roce 1750 z podnětu jezuitů zakázán, o dva roky později se však o knize jednalo znovu v revizní komisi. Cenzoři politické a historické literatury, významní právníci Riegger, Justi a Pöck, prosazovali povolení knihy, jezuité byli proti. O konečném povolení rozhodlo připojení se van Swietenova na stranu cenzorů; Swieten zařídil též povolení spisu u císařovny Marie Terezie.

Znalost Montesquieuovy knihy se ve vzdělaneckých kruzích postupně rozšiřovala, jak dokládají odkazy v literatuře a soudobé katalogy soukromých knihoven. Význačný podíl na rozšíření a hlubším pochopení měl profesor Karl Heinrich Seibt, první laik na filosofické fakultě pražské university, který seznamoval své četné posluchače s řadou velkých osobností současné světové literatury. Seibt se seznámil s francouzskou literaturou hlavně za svých universitních studií v Lipsku a hned po svém jmenování profesorem krásných věd v Praze r. 1763 upozorňoval soustavně v přednáškách na díla Voltairova, Montesquieuova, Rousseauova, Beylova aj.⁷

Jedno z jeho nemnohých literárních děl, pedagogickofilosofické pojednání o vlivu výchovy na blaho státu,⁸ je samo svědectvím tohoto cizího vlivu. Hlavní Seibtova myšlenka, že povinností státu je postarat se o výchovu a vzdělání svých občanů a že největší jmění státu spočívá v pracovitých a schopných občanech, je možno bez obav z libovolné komparace považovat za jistý vliv Mon-

⁴ F. Boura, *La signification historique de l'oeuvre de Montesquieu*, *Bulletin de droit tchécoslovaque*, XIII (1955), s. 3—45; J. Bystřina, *Les vues de Montesquieu sur l'Etat et le droit et leur place dans l'histoire des doctrines politiques*, *ibid.*, s. 45—62.

⁵ J. Klabouch, *cit. d.*, hl. s. 262 an. K podobnému závěru pro Polsko dospěl S. Salmonowicz, K. B. Steiner (1746—1814). *Toruński prawnik i historyk*, Toruň 1962, zvl. s. 60.

⁶ E. Winter, *Josefinismus a jeho dějiny*, Praha 1945, s. 33.

⁷ *Ibid.*, s. 67—72.

⁸ *Über den Einfluss der Erziehung auf die Glückseligkeit des Staates*, Praha 1771.

tesquieuových názorů, vyjádřených zvláště ve 4. knize, kde se pojednává o výchově občanů. Francouzský autor vkládá výchovu občanů do rukou státu a proklamuje zásadu, že „zákony o výchově se musí řídit zásadami vlády“.⁹ Seibt sám se k Montesquieuovým názorům hlásil a nazýval ho „velikým Montesquieuem“.¹⁰

Myšlenky velkého osvícence o státu, vzdělání a výchově byly blízké i Seibtovu žákovi Ferdinandu Kindermannovi, který si získal značné zásluhy o rozvoj českého nižšího školství a zamýšlel se, jak svědčí jeho články a projevy, i nad některými teoretickými problémy — hlavně v souvislosti se snahou řešit složitou sociální situaci chudého venkovského a městského obyvatelstva.¹¹ S přímými i nepřímými odkazy na Montesquieua se setkáváme v Kindermannových programových pedagogických člancích a jeho spisy spolu s díly dalších francouzských osvícenců nacházíme i v katalogu Kindermannovy knihovny.¹²

Zájem Seibtův a jeho okruhu o zahraniční odbornou literaturu nebyl jen literární a módní pošetilostí, ale do značné míry vyplýval z opravdové snahy o poznání takových myšlenek a názorů, které měly přispět k reformnímu cíli, jenž tito představitelé katolického osvicenství sledovali. Dokladem toho je zejména reakce konzervativních byrokratických činitelů proti Seibtovi na konci sedmdesátých let 18. století. V procesu se Seibtem se spojily konzervativní kruhy, reprezentované apelačním presidentem právníkem Fr. Věžníkem, se Seibtovými odpůrci z řad piaristů, kteří stáli na opačném křídle osvicenského proudu. Záminkou tažení proti Seibtovi bylo Věžníkovu udání, že Seibt podporuje uveřejňování cizích knih a že sám ve svých přednáškách upozorňuje na cizí zakázané autory.¹³ Mezi tyto autory patřil Rousseau, Voltaire, Hobbes, Machiavelli, Basedow aj. Důležité bylo, že se na Seibtovu obhajobu plně postavil nejvyšší purkrabí kníže Karel Egon Fürstenberg a vlivný baron Kresl ve Vídni a dále, že Seibt ve své obhajobě vyslovil požadavek svobody bádání a rozumu.¹⁴ Četbu a zprostředkování francouzské literatury mladým posluchačům obhájil argumentací, že tito spisovatelé obsahují mnoho cenného a že učitel, který

⁹ *O duchu zákonů*, Praha 1947, s. 44—54.

¹⁰ Der grosse Montesquieu sagt daher gar richtig, dass das Vermögen der Bürger nicht in ihrem Reichthume, sondern in ihren Sitten bestehe; vyd. K. Wotke v Beiträge zur öster. Erziehung u. Schulgeschichte, VIII (1906), s. 122.

¹¹ J. Hanzal, *K dějinám nižšího školství před r. 1775*, Historia Universitatis Carolinae Pragensis VI/1 (1965), s. 67 an.

¹² Státní archiv Litoměřice, biskupský archiv, sign F 1. Rovněž na Moravě v knihovnách některých osvicenských šlechticů byla tato literatura, srov. J. Polišenský, *Korespondence moravského osvícence Maxe Lemberga s J. F. Opizem o francouzské revoluci*, ČMM 1952, s. 140—148 a R. Herbstová, *Korespondence moravského šlechtice J. N. Mitrowského s J. F. Opizem v l. 1769—1799*, ibid. s. 365—374.

¹³ J. Prokeš, *Aféra Seibtova*, Novotného sborník Českou minulostí, Praha 1929, s. 317 an.

¹⁴ Seibt mj. zdůrazňoval, že „ve filosofii nestačí ani osobní autorita ani systém, nýbrž může rozhodovat pouze rozum“; Winter, *cit. d.*, s. 80.

míní své povolání vážně, je povinen zprostředkovat toto poznání svým žákům. Výsledek aféry — pro Seibta naprosto příznivý — dokazuje, jak silný byl již tehdy liberálně orientovaný osvícenský směr.

Znalost francouzské filosofické a právní předrevoluční literatury byla v Čechách opravdu dosti značná, i když české odborné publikum nikdy plně nepochopilo — a ostatně ani dost dobře nemohlo pochopit — všechny cizí myšlenky a názory, hlavně v jejich celistvosti a systematičnosti. Nejlepším dokladem toho je dílo učeného piaristy Mikuláše Adaukta Voigta *O duchu českých zákonů*, vyšlé rok před velkou francouzskou revolucí.¹⁵ Tato kniha byla dosavadní literaturou neprávem přehlížena, přestože se jedná o dílo, na němž lze nejlépe sledovat vliv slavné knihy Montesquieuovy. Už sám název ukazuje, ke komu měl autor nejbliže. Nejcennější částí Voigtova spisu je úvodní teoretická část, která dokazuje, nakolik Voigt pochopil Montesquieua; již hlavní úvodní myšlenka, že nic neukazuje charakter národa tak výrazně jako jeho zákony a nic neodpovídá zákonům tak přesně jako charakter národa, je svědectvím, že vyčetl tuto myšlenku z Montesquieuova díla, kde není sice takto vyjádřena, ale celým dílem se vine jako červená nit.

Voigt sám svou závislost na Montesquieuovi nikterak nepopírá, naopak zdůrazňuje, že jeho plán historicky, filosoficky a literárně prostudovat české zákony byl umožněn tím, že se seznámil s filosofickoprávními názory a zkušenostmi Charlese de Montesquieua.¹⁶ I z jeho poznámky o životě a díle francouzského učenice, která obsahuje správné faktické údaje, je zřejmé, že se Voigt neseznámil se svým vzorem jen okrajově a letmo.

Voigtův teoretický výklad o zákonech není původní, ale nesporně byl na výši soudobé právní vědy. Voigt definuje zákon jako psaná pravidla, vydávaná tím, kdo má k tomu právo a moc, která vyměřují a upravují povinnosti občanů.¹⁷ Voigt stojí ještě na stanovisku feudálního pojetí moci zákonodárné, nedeterminuje ji však božským nebo jiným principem, ale klade důraz na reálnou moc toho, kdo vydává zákony. V tomto výkladu se opírá nejen o Montesquieua, ale i o zástupce přirozenoprávní školy Puffendorfa, Thomasia a Wolffa.

Cílem Voigtovy práce bylo vystihnout v historickoprávním vývoji duch českých zákonů; nejprve si proto musel objasnit pojem „duch“ (Geist, l'ésprit). Přirozené bylo vyjít od Montesquieua, který přímo přesný výklad pojmu nepodal, a bylo proto nutno osvojit si ideu jeho celého díla. A tak rozuměl Voigt duchem zákonů nejen podstatu, formu a příčiny vzniku zákonů, ale i jejich

¹⁵ Ueber der Geist der böhmischen Gesetze in den verschiedenen Zeitaltern, vyd. Česká společnost věd v Drážďanech 1788, str. 217; srov. J. Kalousek, *Déje Král. české společnosti nauk*, Praha 1885, s. 45—46. Kalousek se vyslovuje o Voigtově spise negativně. J. Hanuš, M. A. Voigt, Praha 1910, s. 85 an., hodnotí dílo kladně.

¹⁶ „Möchte ich doch bey der Unternehmung dieser mit der philosophischen Einsichten, Kenntnissen und Erfahrungen eines Montesquieu begeistert und ausgerüstet seyn“, s. 4.

¹⁷ Tamtéž, s. 7.

vztah k vnějším okolnostem, společenské situaci, poloze země, mravům a myšlení národa a nadto, což je zvláště důležité, účinnost a skutečný dosah působnosti zákonů.¹⁸ Tento, jistě ne bezvýznamný teoretický aspekt, vykládá autor dále příklady z dějin, při čemž se opírá o další Montesquieuův spis, pojednávající o příčinách velikosti a úpadku Římanů¹⁹ a cituje i autory liberálního právního ražení jako de Mablyho, Catrona, Vertota aj.

Uvedené teoretické požadavky chtěl Voigt uplatnit při výkladu českých právních dějin, snažil se respektovat hranice moci vydavatelů zákonů, myšlení a charakter českého národa, polohu země a poměr k sousedům. Voigt si byl vědom, že k tomu účelu je třeba znát právní podstatu předmětu a pragmatické dějiny Čech se znalostmi základů filosofie a ostatních věd.

I dnešní posuzovatel Voigtova díla musí objektivně uznat, že jeho požadavky byly ve své době moderní a vědecky progresivní. Jiná otázka je ovšem vlastní Voigtův výklad dějin českého práva; zde je třeba konstatovat, že autor cele a přesvědčivě neuplatnil nároky, které na svou práci kladl. Bylo vlastně nad jeho síly a možnosti vyhovět tak náročným požadavkům. Největší překážka, kterou Voigt nedovedl překonat, byla v malé faktické a kritické znalosti pramenů českých dějin a v množství omylů ve starších českých dějinách. Celý jeho výklad ukazuje, že zůstal v zajetí soudobých představ, zvláště o slovanském a českém pravěku. Voigt věnoval tomuto starému období příliš mnoho pozornosti, takže dospěl pouze k době vlády Rudolfa II. (resp. Matyáše). Historický význam Voigtova díla *O duchu českých zákonů* je, myslím, třeba vidět právě v úvodních partiích, v nichž seznámil čtenáře s novým pojetím práva, jeho historie a s moderní literaturou, zvláště s epochálním dílem Montesquieuovým.

Úzce odborný a historický ráz Voigtova díla, určeného ostatně pro odborné a vzdělané kruhy, neumožňoval širší uplatnění Montesquieua a dalších myslitelů ve větší čtenářské obci. Tento cíl měly populárně naučné časopisy, brožury, příležitostné tisky a podobný druh publikací. Nejpromyšleněji a patrně i nejdále šly v tomto směru *Monatliche Beyträge zur Bildung und Unterhaltung des Bürgers und des Landmanns*, vycházející právě v období Velké francouzské revoluce.²⁰ Tento časopis, na jehož vydávání, obsahu i zaměření měl největší podíl profesor František Steinský, dospěl nejdále v hlásání liberál-

¹⁸ Voigt to vyjadřuje jasně slovy: „die Wirkung, welche die Gesetze bey denjenigen, denen sie zur Befolgung gegeben worden sind, hervorgebracht haben.“

¹⁹ *Considérations sur les causes de la Grandeur des Romains et de leur décadence*, Paris 1734.

²⁰ Steinský není sice uveden jako redaktor, ale z předmluvy je jeho redaktorství zřejmé, rovněž v literatuře se o něm nepochybuje. Steinský byl učitelem na pražské normální škole, později profesorem pom. věd historických na universitě, náležel do Seibtova okruhu. O jeho korespondenci, mj. i s některými americkými demokraty srov. článek A. Petráňové, *Z korespondence Fr. Steinského, prvního profesora prom. věd historických na Karlově universitě*, AUC — Philosophica et historica 1958, s. 101—113.

nědemokratických svobod a práv občanů a vzájemných vztahů mezi různými společenskými třídami u nás.

Nepodepsaní pisatelé (většinou sám Steinský) vyjadřují v některých článcích dosti jasně protifeudální orientaci části pokrokové inteligence, která počala obhajovat zájmy rodící se městské buržoazie a svobodného selského stavu. Zvláště názorně to lze demonstrovat na dvou článcích v ročníku, vycházejícím v roce francouzské revoluce. První z nich pojednává o šlechtě (Ueber Herrschaft und Adel. Ein Blick ohne Vorurteil) a v zásadě je proti stavovskému rozdělení společnosti. Autor píše, že „lidé, pocházející všichni od jednoho praotce, se rodí se stejnými právy a jsou určeni k jednomu konečnému cíli; od přírody se nerozlišují jinak, než nestejně vynikajícími vlastnostmi ducha, srdce a chcete-li také těla; tyto vlastnosti však nemohou být nikdy důvodem k založení panství jednoho nad druhým, sobě rovným.“²¹ V dalším rozboru autor svůj názor poněkud oslabil, patrně si byl vědom, jaké závěry by mohly být z toho vyvozovány, a existenci šlechty bral na vědomí. Neopomenul ovšem zdůraznit, že povinností šlechty, která získala privilegované postavení ve společnosti, je pečovat o blaho všech poddaných, nepovažovat je za méněcenné a mít k nim úctu a lásku.

Druhý článek není sice z našeho prostředí — pojednává totiž o nespokojenosti německých občanů s jejich vrchnostmi — ale všeobecností formulace a způsobem podání nás nenechává na pochybách, že autorovi šlo především o domácí poměry.²² Pisatel uvádí, že se v poslední době vyskytuje mnoho žalob, obvinění a satir namířených proti vládnoucí třídě. S těmito kritickými hlasy nepolemizuje, v podstatě je mu blízká a přirozená snaha o zrovnoprávnění nižších společenských vrstev.

Většina článků našeho prvního populárně vědeckého a v širším slova smyslu politického časopisu *Monatliche Beyträge* je určena, jak naznačuje i samotný název časopisu, měšťanstvu a venkovskému selskému lidu. Měsíčník přinášel proto i pojednání a referáty o novinkách v oboru zemědělství, manufakturní výroby, řemesel a obchodu a reformní návrhy na zlepšení vzdělání a výchovy všech sociálních vrstev národa a upozorňoval též na potřebu přiměřeného vzdělání pro dívky.²³

Úroveň většiny článků byla velmi dobrá, překvapuje seriózní znalost cizí politické, pedagogické i odborné literatury, zejména díla J. J. Rousseaua, který nebyl u nás v té době dost dobře znám ani ve vzdělaneckých kruzích. O časopis byl ve veřejnosti značný zájem; po vydání několika prvních čísel musela redakce s politováním konstatovat, že nebylo možno uspokojit všechny zájemce.

Jen to, že časopis byl vydáván německy, způsobilo, že se nemohl stát čtením

²¹ *Monatliche Beyträge II*, 1789, s. 393 an.

²² Ueber die Unzufriedenheit der deutschen Bürger mit ihren Obrigkeiten und Herrschaften, *ibid.* s. 97 an.

²³ Abriss praktischer Erziehung. Eyn Beytrag zur Erziehung des Frauenzimmers, *ibid.* s. 26 an.

širších českých lidových vrstev, ale mohl se stát časopisem veškeré inteligence, která pochopitelně četla vesměs německy. Takovými českými periodiky se staly až Krameriovy pražské poštovské noviny (původně Schönfeldské c. k. pražské noviny) a Měsíčný spis k poučení a obveselení obecného lidu, vydávaný Františkem Janem Tomsou od roku 1787. Po stránce odborné a názorové nedosahovala jejich úroveň vysoké úrovně *Monatliche Beyträge*, což je pochopitelné, protože *Monatliche Beyträge* byl měsíčník spíše odborného charakteru, kdežto Krameriovy noviny a Tomsův časopis byly určeny širším vrstvám (a v Krameriově orgánu šlo o skutečné noviny).

Tomsovo i Krameriovo nazírání na společenské poměry je mnohem méně radikální a osvícensky prostší, oba chtějí smířit sociální protiklady a disproporce; radí bohatým, aby svých prostředků dobře užívali a pomáhali chudým. Oba však zcela v duchu dobových progresivních myšlenek kladou důraz na respektování sociálních a kulturních potřeb řemeslníků, sedláků i obchodníků.²⁴

Téměř všechny názory a politickoprávní představy, o nichž zde byla zmínka, vycházely a opíraly se o ideologii josefinismu, jenž byl ve svém myšlenkovém obsahu a duchovní náplni ovlivněn osvícenskými teoriemi, vzniklými ve Francii a Německu. Je dostatečně známo, že tato státní ideologie uzpůsobená a modifikovaná poměry v zemích habsburské monarchie, měla zachovat dosavadní společenské zřízení a uspořádání, ale chtěla je reformovat v duchu soudobého evropského vývoje, který směřoval k prosazení liberálnědemokratických ekonomických a společenských poměrů. Objektivní ekonomická a společensko-právní situace v našich zemích nedovolovala však převzetí všech myšlenek a teoretických závěrů, k nimž pokročilejší západoevropské myšlení dospělo. Byly proto přijímány a nacházely živější ohlas hlavně ty ideje, které nesledovaly zásadní společenské změny; proto též nedošel plně odezvy demokratický právní směr západoevropský jako celek, ale spíše jen jednotlivé myšlenky, převzaté hlavně z díla Montesquieuova.

Zásadní změnu a zvrát do celého myšlenkového a právního vývoje evropského přinesla Velká francouzská revoluce 1789. Revoluce se stala i v našich zemích zdrojem názorového kvasu a boje a našla živý ohlas v soudobé publicistice a politické literatuře.

Právnícká argumentace proti francouzské revoluci

Ohlas a vliv francouzské buržoazní revoluce v našich zemích byl již v literatuře dosti zevrubně studován.²⁵ Středem mého zájmu bude proto pouze vysle-

²⁴ Srov. např. Krameriovo *Večerní shromáždění dobrovické obce*, Praha 1801; k tomu srov. Fr. Kutnar, *Sociálně myšlenková tvářnost obrozenského lidu*, Praha 1948, s. 73.

²⁵ Ze starších prací jsou to hlavně bohaté studie Fr. Kutnara: *Velká revoluce francouzská v naší soudobé kritice*, ČČH 40 (1934), s. 37 an., *Reakce státu v Čechách na Velkou revoluci francouzskou*, ČČH 43 (1937), hl. str. 325 an.; nové shrnutí podává K. Mejdřícká, *Čechy a francouzská revoluce*, Praha 1959.

dovat jaké právnícké, popřípadě politickofilosofické argumenty byly použity proti dvěma hlavním programovým bodům revoluce, totiž proti požadavku svobody a hlavně rovnosti lidí.

Nezaznamenala-li velká revoluce žádný velký masový revoluční ohlas v Čechách (přímá revoluční lidová vystoupení byla příliš ojedinělá, regionálně roztroušená a spíše jen náznaková), neznamená to, že by tato převratná historická událost zůstala u nás bez povšimnutí a odezvy.²⁶ Revoluční požadavky svobody a rovnosti všech lidí bez rozdílu původu, národnosti a náboženství nezanechávaly nikoho, jak své stoupence, tak i odpůrce lhostejnými. V Čechách se spojila časově reakce na francouzskou revoluci s reakcí na předchozí reformní vládu Josefa II.

Ze soudobých policejních zpráv je zřejmé, že francouzské revoluční myšlenky se v Čechách setkávaly s poměrně živou odezvou, i když je třeba brát v úvahu, že některé policejní materiály jsou záměrně zveličené a ne zcela spolehlivé.²⁷ Zajímavá jsou i svědectví o tom, že francouzská konstituce byla v Praze předmětem debat v uzavřených kroužcích přátel francouzské konstituce na počátku r. 1792.²⁸ Reakce na události ve Francii a vyvracení hlavních programových článků byla velice živá, promyšlená a hluboká. I když lze sledovat v brožurách, člancích a fečích určitý jednotný směr a přibližně stejně míněné kritické hlasy, přece jen je v názorech a polemikách značná odstupňovanost a různé zaměření.

Dostí významnou úlohu v tomto boji mělo sehrát aktivní vystoupení předních právníků, kteří byli významnou součástí státního aparátu a zaujímali čelné postavení mezi inteligencí. Je známo, že snad nejpropracovanější kritiku francouzských revolučních ideálů podal vynikající představitel rakouského osvícenství Josef Antonín Riegger. Učinil tak hlavně na stránkách svého časopisu *Für Böhmen von Böhmen*, který vycházel v r. 1793, v době hlavního ideologického náporu proti revoluci. Jeho článek o hlavních zásadách první francouzské revoluční ústavy měl být důkladným juristickým rozborem a měl ovlivnit i výzbroj dalších protirevolučních publicistů, což se mu do jisté míry podařilo.²⁹

Riegger vykládá, že se v současné době o konstituci hodně hovoří, bohužel velmi neinformovaně, a že je proto potřebné osvětlit blíže a vyložit konstituci jako celek. Napadá — podle jeho pojetí — nejasné a nepřesné pojmy „přirozená, svatá a lidská práva“, které francouzské národní shromáždění vyhlásilo a které neodpovídají podstatě lidské přirozenosti. Riegger chápe člověka takového, s jakými vlastnostmi a schopnostmi byl zrozen. Jeho práva a povinnosti musí být závislé na ostatních členech lidské společnosti. Riegger neopominul

²⁶ Místní projevy odporu hl. ve východních a částečně v jižních Čechách, viz Mejdřícká, *cit. d.*

²⁷ Státní ústřední archiv, PG, sign. 15 e, kart. 243.

²⁸ *Ibid.*, čj. 383, zpráva hovoří o společnosti, „welche aus lauter Konstitutionsfreunde bestehet.“

²⁹ Ueber die Hauptgrundsätze der ersten französischen Revolutions Konstitution. Einige Bemerkungen, *cit. čas.* s. 100—159.

využít všech slabin francouzské ústavy a hlavně politického vývoje ve Francii; na krutých a bestiálních jevech v revoluci Francii dokládá, že tzv. „svatá práva člověka“ jsou při praktickém použití v rukou Francouzů velmi nesvatá.

Riegger se velmi takticky nestaví přímo proti požadavku demokratických práv pro všechny, ale namítá, že realizace těchto práv je v každém státním zřízení nemožná.³⁰ Svoboda a rovnost jsou podle Rieggra ve shodě s názorem celé přirozenoprávní konzervativní školy jen metafyzické pojmy, které nemohou být nikdy uskutečněny a existují „nur in den metaphysischem Welt — in einer Welt, die wir nur denken können — aber nicht haben — und nie haben werden“. Autor poukazuje na protiklady francouzské ústavy, která již v druhé větě prvního článku („Les distinctions sociales ne peuvent être fondées que sur l'utilité commune“) omezuje absolutní lidskou svobodu a rovnost, které slavnostně vyhlášovala ve větě první. Lidská rovnost nemůže být nastolena, protože vlastnosti lidí jsou rozdílné — Riegger mluví o rozdílech ducha, srdce, těla a majetku. Rovněž tak absolutní svoboda nemůže existovat v žádné uspořádané společnosti, jinak vede k nespoutanosti, drzosti, zrušení zákona a pořádku, jak je to nejlépe vidět v současné Francii.

Zcela stejná práva a povinnosti nejsou v žádné společnosti, tím méně v občanské. Ve Francii byly tyto požadavky jen propagačními hesly a pobídkou ke krvavé revoluci.

Josefinskému právníkovi Rieggrovi se zdá být francouzská konstituce jako celek — zvláště ve výkladu státní moci — příliš negativní; poskytuje většinou jen to, co je pro stát škodlivé a nebezpečné, kdežto opravdové zákony mají ukazovat i to, co je užitečné, co je spravedlnost, bratrská láska, patriotismus apod. V závěru považoval za nutné zdůraznit, že je vřelým přítelem a obhájcem lidstva všude tam, kde trpí, ale že jako právník musí dbát, aby zásady a vztahy mezi lidmi byly správné, promyšlené a pevné.³¹

Zabýval jsem se podrobněji názory a právními argumenty našeho předního teoretika, protože obsahují jakousi třešť tehdejších protirevolučních argumentů. Nic by nebylo jednoduššího, ale zároveň i směšnějšího, než chtít tyto názory vyvracet. Jde však především o to pochopit, jak se soudobé myšlení rodilo a jaké mělo záměry a ohlas. U Rieggra a stejně tak i u dalších spisovatelů je zvláště silný a zřetelný psychologický akcent, vycházející z toho, jaký člověk je, jak jsou složité vztahy ve společnosti a jak nelze neuváženě rušit zaběhnuté poměry v chimérické důvěře v sílu nejasných revolučních pojmů a utopických názorů.

Je přirozené, že naši právníci hojně využívali situaci ve Francii, poukazovali zvláště na násilí a zmatky tehdejší Francie. Velkou příležitostí k tomu se stala

³⁰ Riegger namítá, že vlády znají lidská práva („Also haben die Staatsregierungen diese Menschenrecht nicht gewusst? Freylich haben sie sie gewusst. Aber in den Staaten konnten sie doch unmöglich so bestehen, sonst wäre kein Staat.“, s. 113).

³¹ „Aber die Grundsätze müssen doch richtig, wohl überdacht und feste seyn.“

poprava Ludvíka XVI. a Marie Antoinetty. Riegger věnoval oběma událostem články ve svém časopisu.³² Meritem jeho kritiky se stal logický i právnícký důkaz, že ani francouzská ústava nedávala právní podklad pro tento postup; třebaže byla odloučena moc soudcovská od zákonodárné, přece v obou procesech byli zákonodárci nejen žalobci, nýbrž i soudci. Proto soud neměl patričné oprávnění, odsouzení bylo pak provedeno bez důkazů a bez ohledu na veškeré okolnosti. Riegger považuje proto oba procesy za justiční vraždy.

Velmi podobné právní názory, jaké proklamoval Riegger, měli i další právníci a publicisté, např. profesor pražské právnícké fakulty Wenzel Dinzenhofer ve spisu „Begriffe für Volk von der bürgerlichen Freiheit und Gleichheit.“³³

Právnícká literatura protirevolučního zaměření, uveřejňovaná samostatně nebo v Rieggrově odborném časopise, měla, jak již bylo řečeno, význam pro další pisatele populárnějších brožur, které se měly stát lidovým čtením a měly usměrňovat veřejné mínění. Podnětem k tomu byla cenzurní nařízení z let 1792—1793.³⁴ Jednou z nejvýznamnějších a nejseriózněji pojatých populárních kritik byla kniha Aleše Pařízka O svobodě a rovnosti městské, jaká jest a co z ní pochází mezi Francouzy; všem milým vlastencům národu českého k poučení sepsaná. Pařízek nebyl postava bezvýznamná, byl to ředitel pražské normální školy, blízký spolupracovník F. Kindermanna a Fr. Steinského, získal si značné zásluhy o rozvoj školství a lidové vzdělanosti.³⁵ Svými společenskými názory stál blízko, jak dokazuje i uvedený spis, potřebám rodící se měšťanské společnosti.

Pařízek chápe v teorii svobodu nábožensky, univerzalisticky, jako přirozenou vlastnost danou lidem od Boha; je proto omezená, ale nutná a podle ní „každý měšťan jak vyššího tak nižšího stavu neomezené právo má: živnosti své k potřebě své bez ouhony vyhledávati, obchodu a zaměstnání svého hleděti, práci k svému stavu náležitou konati, statku svého zvelebovati i nábytek svůj dovoleným způsobem rozmnožovati.“ Pařízkův liberální postoj k měšťanstvu dokazuje i jeho názor, že každý měšťan má mít svobodný přístup k úřadům, má-li k nim dostatečné schopnosti a má mít i možnost být povýšen do vyššího stavu. Takto pojatá svoboda se podle Pařízka „srovnává se zákonem božím i s pravidly zdravého rozumu.“

Neméně zajímavý je i jeho výklad o tom, „v čem pravá rovnost městská záleží.“ Že považuje teoreticky rovnost lidí za jev přirozený, to dokazují jeho slova: „Že všichni lidé ... rovni jsou, toho žádného důkazu, ani vyjádření nepotřebuje. Neboť zajisté jeden jak druhý z nich stejným tělem a duší od Boha obdařen i k jednorovnému cíli a konci stvořen jest.“³⁶ V lidské společnosti však

³² Fr. Kutnar, *Velká revoluce*, s. 37—41.

³³ Praha 1793, srov. Klabouch, *cit. d.*

³⁴ J. Kropatschek, *Sammlung der Gesetze und Verordnungen, welche unter der Regierung des Königs Leopold erschienen sind*, Wien 1790—1792.

³⁵ K. Wurzbach, *Biographisches Lexikon Österreichs*, XXI, Wien 1870, s. 314—316.

³⁶ Pařízek, *cit. d.*, str. 16.

skutečná rovnost být nemůže, protože taková společnost by nemohla vůbec řádně fungovat, nebyla by žádná práce, obecný zisk a vzájemná láska mezi lidmi. Pravá a jediná rovnost spočívá podle Pařízka v těchto právech a povinnostech: „všichni jsou pod jednou vládou jednoho zeměpána, jsou stejně podřízeni právům a nařízením zemským, všichni požívají stejná práva k provozování své živnosti, obyčejný měšťan může být podle svých schopností připuštěn k úřadům a důstojenstvím obce a posléze všichni mají spolu obcovati podle pravidel křesťanského náboženství“.³⁷

V další části spisu seznámil Pařízek své čtenáře velmi povšechně s vývojem ve Francii od počátku 18. stol. a s příčinami, které vedly k vypuknutí revoluce. Hlavní příčinu vidí v úpadku náboženského života, v zahálčivém a nemravném životě šlechty, „která nesmírně hodovala, a lid pak zatím sprostnější tu největší bídu a nouzi trpěti musil.“ Další důvod vidí autor v růstu daňového zatížení obyvatelstva a v působení buřičů typu vévody Orleánského a Mirabeaua.

Výsledkem všech negativních faktorů ve Francii byla revoluce, kterou Pařízek chápe jako vládu nezodpovědných živelů. Národnímu shromáždění se postupně vymkla moc z ruky a nemohlo odolat vládě luzy, která má na svědomí celkový rozvrat a zkázu v zemi. Zvláštní důraz klade Pařízek v souladu se zaměřením díla na zdiskreditování hesel svobody a rovnosti, která nesprávně pochopena se stala prostředkem k získání lidu, který nechtěl pracovat a nastala „všeobecná psota“, zánik řemesel, obchodu a umění. Cíl tohoto výkladu je celkem zřejmý: odradit městské obyvatelstvo od podobných akcí hlavně tím, že se poukazuje na hospodářský rozvrat a úpadek. Pařízek vyzývá obyvatele české země — jeho slovy „vlastence dobré“ — aby se vystříhali všech nerozvážností a jednali tak, „abychom my i naši potomci blaze žíti mohli“.

Pařízkův výklad vztahu nadřízených k podřízeným je veskrze altruistický; chce, aby ti, kteří vládou, spravovali dobře poddané i měšťany, jejichž práci pro společnost staví na roveň všem vyšším povoláním. I když jeho postoj k požadavku rovnosti a svobody tak, jak jej vytýčila francouzská revoluce, je negativní, nelze jej slučovat s oficiálním stanoviskem vládních kruhů, jimž vyhovoval zhruba výklad Rieggrův. Hlavně Pařízkův teoretický postulát, že v poměru k Bohu jsou všichni lidé svobodní a jsou si rovni a že lidé mají konat práci a zastávat úřady podle svých schopností, nebyl mnoha činitelům vítaný. Není proto divu, že jeho spis *O svobodě a rovnosti městské* byl ještě v roce 1793 zakázán. Cenzorská komise Noë, Ungar a Royko knihu zamítla. Údajným důvodem byla skutečnost, že kniha byla napsána česky a že český sedlák smýšlí jinak než německý a mohl by být sveden slovy o svobodě.³⁸ To ovšem nebyl zřejmě jediný důvod, protože, jak namítal další posuzovatel Fr. Procházka, Čech není jen sedlák, české prý je i měšťanstvo a duchovenstvo a ostatně český sedlák

³⁷ *Ibid.*, str. 21 an.

³⁸ Kutnar, *Reakce státu*, str. 537—8.

není nevzdělaný a knize by jistě dobře porozuměl. Skutečným důvodem byla nejspíše jistá nespokojenost konzervativních kruhů s Pařízkovým poměrně liberálním výkladem a přehnané obavy z případného nežádoucího působení knihy v širších vrstvách lidových.

Spisy Rieggra a Pařízka proti francouzské revoluci celkem je možno považovat za nejfundovanější a nejvěcnější obrannou publicistiku té doby. Je přirozené, že vyjadřují více či méně oficiální mínění a postoj k revoluci. Zhruba stejnou argumentaci lze sledovat i v ostatních populárních brožurách, historických zprávách, kázáních i jinde. Z právního hlediska přistupoval ke kritice revolučních ideálů doktor práv Bernard Specht v populárně pojatém pojednání *Sendschreiben an den ehrwürdigen Landmann, in welchem ihne der ächte Begriff von dem französischen Freiheits und Gleichheitsgenusse*³⁹.... Důvodem k napsání této brožury byly podle Spechta nesprávné představy, zmatené a škodlivé pojmy, které prostý lid měl o revoluci. Autor prý poznal v rozhovorech se sedláky, že mnozí jsou neschopní pochopit pravé úmysly Francouzů a domnívají se, že jsou zcela rovni svým pánům a myslí si dokonce, že budou osvobozeni od všech daní, dávek i roboty.⁴⁰

Proto si Specht vzal za úkol vyložit selskému lidu, v čem spočívá pravá svoboda a rovnost. Svobodou rozumí svobodu myšlení, svobodu jednání a svobodu berní. Všechny tyto svobody, zvláště pak poslední dvě, nejsou ve Francii vůbec zajištěny a těžko je lze v praxi plně realizovat.

Rovnost může spočívat v rovném držení majetku, ve stejném blahobytu, rovnosti před zákonem, jíž má být zaručena každému schopnému a znalému občanu možnost přístupu do státní služby a posléze stejné nároky na veřejnou a soukromou čest. Ani jediná z těchto rovností nebyla prý ve Francii zajištěna. Francouzi jsou prý se svou svobodou a rovností mnohem nešťastnější než ostatní národy, protože nemají pevné zákony a jejich soudcové jsou straničtí.⁴¹

Úplná rovnost ve společnosti stejně jako v přírodě nemůže být, protože lidé nejsou stejní. Tento argument se objevuje ve všech spisech, je však různě rozváděn a aplikován. Specht provádí analýzu dokazující, že nerovnost je založena na různých vlastnostech tělesných a duševních a na nestejně pili. Jako nemůže být líný sedlák roven pilnému — a ani naši sedláci se nechtějí rovnat podruhům a čeledínům — tak nemůže být rovnost mezi různými stavy. Obdobně je tomu i v měšťanské společnosti, prý přijde-li do obchodu v Amsterdamu nebo v Hamburku bezvýznamný člověk, ani si ho majitelé nevšimnou. Vidíme, že Spechtovy argumenty jsou bystře voleny; jistě také působily na prostého sedláka, jemuž

³⁹ O Spechtovi nevíme zatím nic bližšího; podle jeho slov v úvodu působil nejspíše jako právník na venkově, je též autorem spisku *Briefe an die Freunde der Rechtswissenschaft*, Praha 1788.

⁴⁰ Stručný rozbor u Kutnara, *Velká revoluce*, str. 58—9.

⁴¹ „Freiheit und Gleichheit sind leere Worte, mit denen man euch noch mehr unterjochen will. Die Franzosen befinden sich bei ihrer vermeintlichen Freiheit und Gleichheit als andere Völker. Ihre Richter sind Partheigänger.“ (str. 7).

byly určeny, neboť jim nelze upřít psychologickou znalost venkovského myšlenkového ovzduší.

Za hlubší kritiku revolučního ducha je možno považovat i knihu holohlavského děkana Emanuela Böhma *Über der heutigen Empörungsggeist*.⁴² O Böhmově znalosti názorů a citění lidu, mezi nímž sleduje ducha neklidu a kritiky soudobého pořádku, není třeba pochybovat, protože jako venkovský kněz měl dost příležitosti poznat smýšlení a náladu lidu. Svým postojem je Böhmu asi nejbližší názorům Pařížkovým; teoreticky uznává rovnocennost lidí, každý na svém místě je stejně užitečný, ale podobně jako si např. od hudebního skladatele nedáváme spravovat hodiny, nemohou prostí lidé, kteří nepoznali základy státovédy a práva, ani nemají jiné potřebné znalosti, vládnout. Všichni lidé ve společnosti jsou tedy vzájemně spjati a závislí a ani panovník není neomezeným asijským despotou. K řádnému uspořádání společnosti a k dobrým občanským vztahům je třeba, aby si lidé ukládali sami své meze, a tak si uchovávali svobodu.⁴³

Revoluční požadavek nastolení demokracie ve společnosti se nezdá být Böhmovi prospěšný, protože tím není nikterak zaručen výběr schopných panujících hlav. Volební princip, jak ukazuje francouzská zkušenost, umožňuje vznik stran, které pak mezi sebou bojují o moc, neobyčejně vzrůstá touha po zbohatnutí, dochází ke vzpourám a důsledkem je úpadek hospodářství, rozklad pracovní morálky apod. Je jistě pozoruhodné, jak Böhmu vytušil správně některé negativní znaky liberalismu a demokracie, které měla ověřit až doba mnohem pozdější.

Autor je tedy pro zachování stávajících poměrů, přiznává, že domácí právní poměry mají své chyby, tak jako je mají všechny ústavy a všechny vlády na celém světě.⁴⁴ Ostatně veškerá lidská zařízení nejsou dokonalá a všude existují a budou existovat rozdíly mezi stavy a budou šťastní i nešťastní lidé. Proto je třeba v lidské společnosti lásky, vzájemného pochopení a pomoci.

Tím jsou zhruba vyčerpány hlavní právnické, filosofické a psychologické argumenty proti revoluci a jejím heslům o lidské svobodě a rovnosti. Dobová publicistika z let 1793—1794 byla ovšem mnohem početnější, neboť jejím posláním bylo proniknout do všech vrstev měst i venkova a je nasnadě, že odborně zaměřené spisy a články nemohly tento úkol dost dobře a efektivně plnit. V tomto směru připadl důležitý úkol brožurám lidových pisatelů, kostelním kázáním apod. Do protirevoluční propagandy se zapojil i zkušený, nikoli konzervativní historik Ignác Cornova, který podrobil ostré kritice vznik a rozmach

⁴² Podtitul knihy zní: *Abhandlung zur Belehrung der Gemeinen meines Sprengels*.

⁴³ „Überall sieht man die Menschen sich selbst Schranken setzen um die Freiheit zu retten“ (s. 19).

⁴⁴ „Ich weiss, dass diese Verfassung bei allen ihren Vorzügen auch ihre Gebrechen habe, allein zeigt auf eine, die keine hätte? Gehet alle Regierungsformen der ganzen Welt durch, ob ihre eine findet die fehlerfrei wäre“ (s. 54).

francouzské revoluce a přibližně stejnými argumenty jako Riegger či Pařízek odsuzoval revoluční požadavky svobody a rovnosti.⁴⁵

Z literárních polemik venkovských lidových pisatelů byl nejznámějším a asi též nejpůsobivějším spisem známého milčického rychtáře Fr. Vaváka *Tma ve dne* jako v noci na rozumu lidském v národu francouzském učiněná, po všem světě rozhlášená.⁴⁶ Vavák vykládá velmi jednoduše a prostě události velké revoluce, jejíž příčiny vidí zejména ve značné a nesnesitelné robotě. Podle něho český sedlák nemá důvod k takové nespokojenosti, protože dosáhl svobody i rovnosti již za vlády Josefa II.; jako vyspělému příslušníku selského stavu mu ovšem robota vadí, její zrušení si ale nedovede představit.

Vavák je zde reprezentantem oficiálního smýšlení a venkovského konzervativního nazírání, které se spokojuje se svým životním údělem a domnívá se, že společnost rozdělená na chudé a bohaté je zařízením věčným a spravedlivým. Podobnou tendenci by bylo možno sledovat i ve starší knize Josefa Prokopa *Mravní naučení pro mládež selskou*⁴⁷ a v traktátu strahovského premonstráta Jana Mariana Míky, vykládajícím lidu srozumitelným způsobem události ve Francii a varujícím před podobnými případnými omyly.⁴⁸ Význačný podíl na ovlivňování a výchově lidu měli, jak je přirozené, zejména duchovní, a proto byla věnována velká pozornost kazatelské a pastorační činnosti. Vzorná a působivá kázání byla vydávána tiskem jako vzor pro ostatní duchovní.⁴⁹

Pokusil jsem se podat stručnou analýzu děl osvícenských právníků i ostatních publicistů protirevolučního zaměření se zvláštním zřetelem k otázce svobody a rovnosti ve společnosti. S největší právní erudiicí vystoupil proti revoluci a její ústavě J. A. Riegger, snažil se otrást ústavními právy, která považoval za příliš vágní, nepřesná a demagogická. Podobně A. Pařízek odsoudil revoluční praxi a požadavek absolutní rovnoprávnosti jako neuskutečnitelný sen, i když teoreticky vycházel z předpokladu, že všichni lidé jsou si rovni. Nejsilnější zbraní všech spisovatelů tohoto směru byla neutěšená situace v porevoluční Francii, kde opravdová svoboda a rovnost skutečně neexistovala, a navíc docházelo k přehmatům a k ničení materiálních i morálních hodnot. Tohoto faktu využívali všichni spisovatelé od universitního profesora Rieggra až po vesnického rychtáře Vaváka.

Celý výklad jasně naznačil, že žádný z uvedených autorů podstatu lidské svo-

⁴⁵ Kutnar, *Velká revoluce*, s. 57. I. Cornova, *Kurze Übersicht der merkwürdigen Empörungen in Böhmen und ihren Folgen. Ein Gegengift wider den Freyheitstaumel*, Praha 1793.

⁴⁶ Kutnar, *Velká revoluce*, s. 57.

⁴⁷ Praha 1780.

⁴⁸ *Warnung von Fehlern, welche Unglück und Verderben, über das ganze Land, wie über Frankreich, verbreitet könnten*, Praha 1794.

⁴⁹ Např. F. Kindermann, *Über den Gehorsam*, Praha 1793. Čtyři visitační kázání, v nichž autor vykládá, že zákonem Božím i přírodním je poslušnost, bez níž není ani blaha národů, ani klidu a štěstí soukromého.

body a demokracie plně nepochopil. Historické i lidské zkušenosti a politické vědomosti našich teoretiků i praktiků byly ostatně zcela jiné, než jaké byly ve vyspělejší zemi jako byla předrevoluční Francie. Na druhé straně reformní úsilí osvícenské monarchie v našich zemích odstranilo mnohé přežitky a sociální ne-spravedlnosti, takže se revoluce nestala historickou nutností a jediným způsobem řešení společenských rozporů. Revoluční myšlenky, které pronikaly do našich zemí, však rozhodně ovlivnily politické a právní názory, zvláště v prostoru českých měst, kde se začaly vytvářet zdravé zárodky novodobé buržoazie.

Robota a právní postavení venkovského lidu v publicistice na přelomu 18. a 19. století

Bezesporu jednou z hlavních právních oblastí, která byla zasažena francouzskými demokratickými názory, byly právní poměry na venkově. Řešení poddanské otázky, týkající se většiny obyvatelstva, mělo též zásadní význam pro další existenci feudálních poměrů v našich zemích. Ne náhodou se také tato otázka, útoky proti robotě, či její obhajoba, staly předmětem zájmu právní literatury a publicistiky od sedmdesátých let 18. století až do roku 1848.

Nazírání na způsoby řešení poměrů na venkově se silně vyvíjelo pod tlakem veřejných událostí, z nichž jedno období tvoří léta 1775—1781, od velkého selského povstání do zrušení nevolnictví a další pak 1789—1794, tj. od Josefova berního a urbaniálního patentu po zesílenou reakci na demokratické požadavky francouzské revoluce.

Krizové údobí sedmdesátých let 18. stol. ukázalo vážnost situace na českém venkově a z toho pramenící nebezpečí pro stát. Někteří osvícenští šlechtici i státní úředníci si počali uvědomovat tuto situaci, zabývali se jejím rozbořením a uvažovali i o způsobu řešení poddanské otázky. Za nejvýznamnější akci tohoto druhu je možno považovat návrhy pražského purkrabí kn. Karla Egona Fürstenberga, jejichž rozbor podal kdysi J. Prokeš.⁵⁰ Fürstenberg považuje současné robotní poměry za nelidské a trvale neudržitelné. Přirozeným důsledkem těžkých robot je podle něho: špatné obdělávání polí, zmenšení národního majetku, tělesné oslabení poddaných, sklíčenost a zoufalství lidu, vystěhovalectví a ochuzení vrchností, které mají za poddané žebráky, kteří nemohou platit úroky a špatně robotují, což vede k zmenšení úrody a k celkovému poklesu důchodu.⁵¹

Fürstenberg nalézá lék proti této chorobě v soukromém vlastnictví selských statků; pod vlivem fyziokratických názorů (hlavně Quesneye) považuje bezpečnost vlastnictví za hlavní základ hospodářského řádu společenského. Otázka

⁵⁰ Memoriály o hospodářském stavu Čech před selskou bouří z r. 1775, ČDV XI (1924), s. 37—53, 110—118, ČDV XII, s. 49—57, 111—116, 158—167.

⁵¹ *Ibid.*, s. 162.

poddanská je mu tedy i otázkou zemědělské výroby a na jejím řešení závisí především budoucí rozkvět Čech.

Názory francouzských fyziokratů byly v Čechách nejen dobře známy, ale byly i v několika teoretických spisech a praktických pojednáních dále rozvinuty a aplikovány na naše poměry. Autoři těchto spisů hodnotili zemědělství jako nejdůležitější a nejpotřebnější činnost pro veškerou společnost a rolnický stav považovali za přední stav v národě. Část národohospodářů, právníků i praktiků dospěla již de facto k názoru o neúčelnosti a škodlivosti poddanství, jak jsme to viděli u Fürstenberga a budeme toho svědky ještě u jiných osobností; ale větší část přímo proti poddanství ještě nevystupovala.

Téměř ve všech právnických pracích je vykládán historický vznik poddanství, čímž se měla ospravedlnit právoplatnost tohoto svazku. Sporná stanoviska byla zaujímana k otázce, zda bylo a je v Čechách poddanství či nevolnictví. Tato otázka vystupuje do popředí již v díle přisedícího purkrabského soudu Petra Tadeáše Wokauna - Wokaunia, nazvaném *Historische Abhandlung von der Unterthänigkeit und Leibeigenschaft im Königreich Böhmen*.⁵² Wokaun po vzoru celé přirozenoprávní literatury klade vznik poddanství do období předstátní společnosti. Přitom jednoduše ztotožňuje nevolnictví s otroctvím, a proto může lehce dokázat, že v Čechách nejsou nevolníci, nýbrž poddaní, kteří za to, že převzali od pánů k užívání půdu, zavázali se k robotám a úročním povinnostem. Tyto povinnosti získaly tak dědičný charakter a nelze je zrušit.⁵³

Wokaun vyjadřuje zřetelně postoj většiny šlechty, již šlo o zachování existujících právních poměrů ve vztahu k poddaným. Za Josefa II. se již začíná jasně prosazovat osvícenské populacionistické stanovisko, že stát má právo, ba dokonce povinnost zasahovat do poměrů poddanských. Již v roce 1782 baron Friedrich Trenk vydal zajímavé úvahy *Meine Gedanken über die unsichtbare Leibeigenschaft des Königreichs Böhmen* a odhalil v soudobých poměrech skrytou formu nevolnictví.⁵⁴ Poukázal zejména na duchovní a mravní útisk sedláka, který pro svou nízkou vzdělanost nemůže poznat ani hodnotu svého majetku, ani své životní možnosti. Poddaný však pocítuje svou bezvýznamnost, a to ho vede k fyzické i duševní nečinnosti a lhostejnosti.

Změnit nazírání feudálů na práva poddaných a zaručit jim svobodné vlastnictví statků bylo velice obtížné a zdlouhavé. Dokazuje to např. hospodářsko-právní brožura hraběte Josefa Puteaniho *Über das Eigenthumsrecht der böhmischen Obrigkeiten auf die Gründe Ihrer Unterthanen*.⁵⁵ Puteani zásadně odmítá vlastnické právo sedláků na statky a půdu, protože je považuje za nedotknu-

⁵² Práce vyšla právě v roce povstání 1775.

⁵³ J. Klabouch, *cit. d.*, s. 240—241.

⁵⁴ Rozbor podává Fr. Kutnar, *Sociálně myšlenková tvářnost*, s. 50.

⁵⁵ Vyšlo anonymně 1788 v Halle. Autorem byl vzdělaný hr. Puteni, který měl též podíl při vypracování desiderii českých stavů 1792.

telná práva šlechty. Dát půdu do vlastnictví poddaným by bylo podle něho proti svobodě a vlastnickým právům šlechty.⁵⁶

Poddanská otázka se stala předmětem živé diskuse pod vlivem událostí a zpráv, které přicházely z Francie, kde byla radikálně řešena ve prospěch rolnictva. V literatuře z r. 1793, o níž již byla řeč, byla věnována této otázce pozornost zvláště v pracích J. Rieggera, Františka Vaváka, B. Spechta a dalších. V této agitační kampani měla podíl i pražská právnická fakulta, na níž se v červenci 1793 konala disputace při promoci tří doktorandů obojího práva. Na této disputaci, týkající se vlastnických práv a roboty, měl hlavní podíl profesor František Josef Gross, který také tyto doktorské práce vydal se svým rozkladem a doplňkem.⁵⁷ Jak správně upozornil Fr. Kutnar, tato knížka by neměla valného významu, neboť setrvává na starém feudálním pojetí společnosti a poddanství, kdyby neprozrazovala rázovitá a sociálně pokroková stanoviska poddaných a jejich právnických obhájců.⁵⁸ Odezvou na Grossovy závěry se stal anonymní rozbor nazvaný *Sentiment wegen Roboten in Böhmen*, v němž je podrobena ostré kritice uvedená právnická disputace a podán historický vývoj roboty a navržen i způsob řešení poddanské otázky. Autor, jímž byl nejspíše syndik Karlovy university T. A. Putzlacher, odsuzuje robotu především proto, že představuje neproduktivní zatížení selského statku a působí neblaze na pracovní morálku venkovského člověka. Rovněž historický výklad o vzniku roboty stojí v přímém protikladu k názorům hlásaným v disputaci i ostatní literatuře (Wokaun, Riegger, Puteani). Autor se pokusil dokázat, že roboty nevznikla právním aktem, smlouvou poddaných s vrchností, ale násilným přinucením „byly vyměřeny podle libovůle vrchností, které později pokládaly sedláky za otroky, neboť se tehdy věřilo, že nejen celé lidské tělo sedláckovo, ale také jeho duše, žena, děti, dobytek, půda a všechnen majetek náleží pánům.“

Všechny uvedené důkazy vedly autora *Sentimentu* k jasnému závěru: zrušit robotu a zavést místo ní relucii v penězích. Autor nepožadoval úplné zrušení roboty bez náhrady, jak by se z jeho předpokladů zdálo, jednak proto, že si uvědomoval, že by tento návrh narazil na přílišný, nepřekonatelný odpor šlechty, a dále i proto, že tak daleko naše právní nazírání tehdy ještě nedospělo.⁵⁹

Revoluční myšlenky přicházející k nám přes Německo z Francie radikalizovaly do jisté míry smýšlení českého venkovského lidu; jeho odpor proti robotě vycházel ovšem především ze skutečných poměrů domácích. Při všech úvahách o zrušení roboty, která se stala nerentabilní a nepopulární i při všech

⁵⁶ K tomu srov. Kutnar, *cit. d.*, s. 50.

⁵⁷ *Auflösung einer unerwarteten Aufgabe ob die böhmischen Bauern die Grundsteuer aus eigenem Vermögen entrichten und die Robot ihren Obrigkeiten unentgeltlich verrichten*; viz J. Klabouch, *cit. d.*, 318—319.

⁵⁸ Fr. Kutnar, *Universitní disputace o robotě z r. 1793 a její radikální odpůrce*, HUCP III/1 (1962), s. 123—144.

⁵⁹ Tím se poněkud rozcháším s hodnocením Kutnarovým (*cit. d.*, s. 136).

praktických opatřeních se jednalo vždy pouze o redenci roboty, tzn. o její výkup. Tento způsob byl však pro naprostou většinu poddaných těžko přijatelný vzhledem k nedostatku hotových peněz. Poddaní se tak dostávali do rozporu; faktickým vývojem byly již narušeny feudální vztahy a sedlák se stával opravdovým majitelem svého statku, a na druhé straně byl poután institucí tak odpornou jako byla roboty, která sedláka mnohem více morálně a stavovsky ponižovala, než hospodářsky zatěžovala.

Z tohoto hlediska je třeba posuzovat postoj takového Vaváka jako mluvčího zájmů a názorů konzervativních selských vrstev.⁶⁰ Prostý, hloubavý myslitel a zaznamenavatel všech nových zpráv a nálad vidí příčinu francouzské revoluce; připouští sice, že přijdou-li Francouzi do Čech, zruší robotu, ale zároveň zničí vesnice, vyplení statky a veškerá užitečná zařízení. Robotu Vavák neschvaluje, ale považuje ji za prastarou instituci, kterou nelze zrušit násilím, bez náhrady. Ostatně podle něho došlo za vlády Josefa II. k tolika zlepšením a úlevám ve prospěch poddaných, že jejich postavení není nikterak nesnesitelné. Dobrý a kritický znalec vesnického člověka, jakým byl Vavák, se obrací i proti vlastním nedostatkům. Považuje za potřebné, aby sedláci mnohem více četli a věděli a tak se povznesli, neboť „kdyby každý sedlák více věděl nežli ví, bylo by k vynšování, a že věděti může, není žádné pochybnosti.“⁶¹

Přestože byla po období napjatých devadesátých let zachována stará feudální práva vrchností a roboty obhájena jako legální, přirozený stav, nepřestaly se spisy o robotě (obhajující ji i kritické) objevovat. Roku 1801 vyšlo v Německu dílo Jana Lexy z Aehrenthalu, které přejímá sice staré feudální názory, ale znamená přece jen určitý pokrok.⁶² V Lexově pojetí se zřejmě mísí postoj již nového hospodářského podnikatele kapitalistického typu s názory feudálního pána, jímž se Lexa zásluhou svého podnikání stal.⁶³ Lexa odmítá zásah státu do vrchnostenských práv šlechty k poddanské půdě a pokládá stav z počátku 19. století za uspokojivý, neboť je založen na respektování vlastnických práv. Jen považuje za nutné uvažovat o odstranění roboty, ovšem bez újmy pro vrchnost. Nejlepší by mu byl výkup, ale vzhledem k tomu, že poddaní nemají dostatek hotových peněz, navrhuje odškodnění vrchností na úkor církve.⁶⁴

⁶⁰ Fr. Vavák, *Tma ve dne jak v noci* ... viz výše.

⁶¹ *Ibid.* s. 97. Podobně i další autor B. Specht neviděl příčinu vesnické bídy jen v robotě, ale zčásti i v samotných sedlácích, kteří nejsou dostatečně vzdělaní, a proto špatně hospodaří.

⁶² Staatswirtschaftliche Aufsätze in strenger Beziehung auf Zeitumstände und besondere Rücksicht auf Böhmen. I. Ueber das heutige Verhältniss des Bauers zum Gutsherren in Böhmen und die Möglichkeit, diese Verhältniss zum Vortheile beyden abzuändern.

⁶³ Státní archiv Litoměřice, pobočka Libochovice, Aehrenthalský rodinný archiv, sign A I. Tam Lexovy návrhy, rozbory, dobrá zdání aj., dokazující Lexův liberální přístup k řešení ekonomických a právních otázek.

⁶⁴ Srov. J. Kloubouch, *cit. d.*, s. 333.

Takové polovičaté a sobecké návrhy neumožňovaly pochopitelně žádné řešení robotní otázky. I v dalším průběhu 1. poloviny 19. století se právnická literatura k této otázce dále vracela. Důkladný, nepublikovaný historický rozklad o vzniku poddanství, robotě i současných právních poměrech na venkově podal vzdělaný justiciář roudnického panství František Karel Pelcl, syn historika Františka Martina Pelcla. Jeho rukopis *Ueber Leibeigenschaft und Unterthänigkeit in Böhmen*, dokončený v roce 1820, vznikl na základě studia archívních pramenů a ze znalosti soudobých poměrů v dolním Polabí.⁶⁵

Pelclův spis je zajímavý i proto, že poukázal na příklady, jak vrchnosti přestupují a obcházejí platné zákony a jak se poddanství jako celek nepříznivě projevuje na charakteru lidu. Autor navrhuje, aby poddaní dosáhli zhruba stejného postavení jako měšťané, a končí výzvou, aby vláda vyšla vhodnými opatřeními vstříc vyřešení poddanské otázky, protože sama dobře ví, že vrchnostenské výsady utiskují poddané a ani pro šlechtu neznamenaají podstatnou výhodu a prospěch.⁶⁶

I když Pelclův návrh nebyl v první polovině 19. století ojedinělý, pro oficiální vládní kruhy bylo podobné řešení zcela nepřijatelné. Definitivní likvidaci poddanských poměrů a roboty přinesl až teprve revoluční rok 1848.

Závěr

Francouzské demokratické právní názory pronikly do našich zemí poměrně brzy, nikdy však nedosáhly přílišné intenzity, ani neovlivnily širší okruh společnosti. Přece však nelze nevidět částečný vliv myšlenek o svobodě a demokracii, které byly vyjádřeny v dílech Montesquieuových, Voltaireových, Rousseauových aj. Poměrně nejznámějším se stalo Montesquieuovo dílo *Duch zákonů*, na které upozorňoval nejdříve K. H. Seibt a dále jeho žáci (Kiermann, Steinský, Pařízek) přijali některé myšlenky za své při praktické pedagogické činnosti. V oblasti právní je nejsilnějším důkazem Montesquieuova vlivu kniha M. A. Voigta *„Ueber der Geist der böhmischen Gesetze“* (1788), která zejména v předmluvě vychází přímo z Montesquieua a pokládá zákony za součást určitého společenského a kulturního prostředí.

Nejpokrokovější myšlenkové proudy té doby směřovaly k problému lidské svobody a rovnoprávnosti. V tomto pojetí dospěl u nás nejdále patrně časopis *Monatliche Beyträge*, vydávaný Fr. Steinským. Velkým přelomem v politicko-právním nazírání se stala Velká francouzská revoluce, která se stala i u nás předmětem soustředěného útoku. Z mnoha vydaných knih, brožur a článků

⁶⁵ Státní archiv Litoměřice, pobočka Žitenice, Lobkovičský rodinný archiv, sign. VI, Ev. 34.

⁶⁶ J. Hanzal, *K názorům na poddanskou otázku na počátku 19. stol.*, ČSPS LXV (1957), s. 213—220.

byly nejpromyšlenější nejspíše práce právníka profesora J. A. Rieggra a A. Pařízka. Riegger se ve své kritice zaměřil především proti francouzské ústavě, v níž nacházel nejasné a vágní pojmy, a dále dokazoval, že v samotné Francii skutečná svoboda a rovnost neexistují. Pařízek přistupoval ke čtenáři z hlediska duchovního a psychologického; teoreticky uznával svobodu i rovnost, ale v praxi je považoval za neuskutečnitelné, protože nerovnost mezi lidmi pokládal za přirozený projev různých lidských vlastností, vloh a schopností.

V tomto odmítavém postoji se také téměř všichni pisatelé shodovali, stejně jako v odsuzování násilí, hospodářského rozvratu a mravního úpadku. Tento názor není správné vykládat jen strachem vládnoucích feudálních vrstev, neboť mnozí z autorů vyjadřovali již jasně zájmy mladé buržoazie (zvl. Pařízek a Böhm), ale je třeba brát v úvahu i situaci, která nastala v době vlády Josefa II. Tehdy totiž řada reformních opatření v oblasti hospodářské, právní i společenské dávala naději na vývojové řešení všech přežitků, nedostatků i sociálních nespravedlností.

Zvláště naléhavým se stávalo tehdy řešení poddanské otázky; zejména po roce 1775 i osvícenští šlechtici považovali dosavadní stav za trvale neudržitelný a nebezpečný (hl. Fürstenberg). Předmětem ostrých útoků i obhajob byla především robota; její obhájci ji vykládali jako právoplatný právní vztah, vzniklý smlouvou (Riegger, Puteani, Gross, Lexa), zatímco odpůrci ji pokládali za akt vzniklý násilím a žádali její zrušení, ale formou reluce (Fürstenberg, Trenk, Pelcl aj.).

**Beitrag zum Nachhall der französischen
rechtswissenschaftlichen Ansichten in Böhmen
in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts**
Josef Hanzal

Die französischen demokratischen rechtlichen Ansichten sind in die Böhmisches Länder nicht sehr spät eingedrungen, aber hatten keine volle Intensität und starken Einfluss. Einen wirklichen Nachhall hatte das Werk von Montesquieu „L'esprit des lois“, das vom Professor der Philosophie K. H. Seibt und seinem Kreis studiert wurde. Im rechtlichen Gebiet liefert den stärksten Beweis für diesen Einfluss die Monographie N. A. Voigts „Über den Geist der böhmischen Gesetze“ (1788) — besonders die theoretischen Grundlagen über den Zusammenhang der Gesetze mit dem gesellschaftlichen und kulturellen Milieu. Fortschrittliche Gedankenströmungen sehen wir in der von Fr. Steinsky herausgegebenen Zeitschrift „Monatliche Beiträge zur Bildung und Unterhaltung des Bürgers und des Landmanns“.

Einen wichtigen Grenzstein stellt die Grosse Französische Revolution dar. Unter den Gegnern zeigten sich tiefere Einsichten in den zeitschriftlichen Artikeln von J. A. Riegger (die Kritik der französischen Verfassung und des Begriffs Freiheit und Gleichheit) und von A. Pařízek (gegen unrealistische und unpsychologische Ergreifung der Gleichheit). Fast alle Gegner der Revolution haben auf die Gewalt, auf den wirtschaftlichen und moralischen Zusammenbruch in Frankreich hingewiesen. Diese Ansichten spiegeln nicht nur die Furcht der herrschenden adeligen Gruppe vor der Revolution wider, sondern mehr wird hier die Regierung Josephs II. unterstützt.

In dieser Publizistik musste auch das Problem der Untertanen zur Lösung kommen, da besonders nach dem Jahre 1775 der bisherige Stand unhaltbar war und scharfe Angriffe gegen den Frondienst erschienen. Einige Verfasser fassten den Frondienst als rechtsgültige vertragsmässige Beziehung auf (Riegger, Puteani, Lexa u. a.), andere hielten ihn für Gewalt und schlugen seine Aufhebung vor (Fürstenberg, Trenk, Pelel).